

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

CEVHER ES-SIKILLÎ'NİN MİSİR'İ ELE GEÇİRMESİ VE MİSİR'DAKİ FAALİYETLERİ

THE CONQUEST OF EGYPT BY JAWHAR AS-SIQILLÎ AND HIS ACTIVITIES IN EGYPT

Ercan CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
ercancengiz1976@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9528-6878
Assistant Professor, Kafkas University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Kars Turkey

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18 Nisan 2022 / 18 April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 04 Haziran 2022 / 04 June 2022

Yayın Tarihi / Published: 14 Temmuz 2022 / 14 July 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 848-869.

Cite as / Atıf: Cengiz, Ercan. “Cevher es-Sıkillî'nin Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Mısır'daki Faaliyetleri [The Conquest of Egypt By Jawhar As-Sıqillî and His Activities In Egypt]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/2 (Temmuz/July 2022), 848-869.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

Mısır, tarihin ilk dönemlerinden itibaren sahip olduğu zenginlikler ve konumu itibarıyla birçok işgalci gücün hedefinde yer almıştır. Kuzey Afrika'da Şii bir devlet kurmuş olan Fâtımîler de kuruldukları andan itibaren mezheplerini yaymak için İslam dünyasına açılan bir kapı olarak gördükleri Mısır'ı ele geçirmeyi hedeflediler. Mısır'ın Fâtımîler tarafından alınması Muiz-Lidînillâh döneminde aslen Sicilyalı bir köle olan ve zekâsı ile vezirliğe kadar yükselmiş olan Cevher es-Sıqillî tarafından gerçekleştirildi. Böylece Fâtımîlerin yeni yönetim merkezi olacak Mısır'da iki yüz yıldan fazla sürecek olan Fâtımî hâkimiyeti başlamış oldu. Halife gelene kadar Mısır'ın mutlak hâkimi olan Cevher, Fâtımî hâkimiyetini kalıcı kılmak ve Fâtımîlerin mensup olduğu İsmailî mezhebini Mısır'da yaymak için bir takım icraatlerde bulundu. Cevher ilk olarak Mısır'ın ve Fâtımîlerin yeni yönetim merkezi olacak Kahire şehrinin inşasına başladı. Ardından Mısır'daki ilk Şii cami olan el-Ezher'i inşa etti. Cevher ayrıca devlet işlerini öğrenmeleri için Mağribli Şii'leri devlet kademelerinde Sünnîlerin yanında görevlendirdi. Vergi sistemini baştan düzenleyerek gelirlerin artmasını sağladı ve uzun süredir Mısır'ı etkisi altına almış olan kuraklığın etkilerini en aza indirmek için bir dizi tedbir aldı.

Anahtar Kelimeler: Cevher es-Sıqillî, Mısır, Fâtımîler, Kahire, el-Ezher.

Abstract

Historically, Egypt has been the target for many invading powers due to its prosperity and location. Since they were founded, The Fatimids, who had established a Shiite state in North Africa, aimed at conquering Egypt, which they saw as a gateway to the Islamic world, in order to spread their sect. The conquest of Egypt by the Fatimids was carried out by Jawhar as-Sıqillî, who was originally a Sicilian slave during the Muiz-Lidînillah period and rose to the rank of vizierate with his intelligence. Thus, the Fatimid domination, which would last more than two hundred years, began in Egypt, which was to be the new administrative center for the Fatimids. Jawhar, who was the absolute ruler of Egypt until the emergence of Caliphate, took some actions to perpetuate the Fatimid domination and to spread the Ismaili sect, to which the Fatimids belonged, in Egypt. Jawhar first started the construction of the city of Cairo, which would become the new administrative center for the Fatimids in Egypt. He, then, built al-Azhar, the first Shiite Mosque in Egypt. Jawhar also appointed Maghrib Shiites to learn about state affairs placing them with Sunnis at state levels. Through reorganizing the tax system, he contributed to increase the revenues, and took a series of measurements to minimize the effects of the drought that had afflicted Egypt for a long time.

Keywords: Jawhar as-Sıqillî, Egypt, Fatimids, Cairo, al-Azhar.

Extended Abstract

The Fatimids were a Shiite state with the Messianic doctrine, claiming to be the descendants of Prophet Muhammad, claiming to be the legitimate rulers of the Islamic community and aiming to dominate the entire Islamic world, claiming they would bring an era of prosperity, peace, and righteousness. In this respect, starting from Ubeydullah al-Mahdi, they adopted an expansionist policy and aimed to expand to the Atlantic Ocean and the Iberian Peninsula in the west, and to Egypt, Syria, Arabia and Baghdad in the east. The conquest of Egypt in 969 by the Fatimid commander Jawhar as-Sıqillî, who was originally a Sicilian slave, gave the impression that the Fatimids would expand eastward in the near future. For this purpose, although they moved their headquarters to Egypt in 972, their dominance remained limited with Egypt and Syria during their rule in Egypt, which lasted for more than two centuries, in the geography where Sunnis constitute the majority.

After seizing Egypt, Jawhar first built a city that would become the new administrative centre of the Fatimids near Fustat, which was the centre of Egypt for more than three hundred years after the Islamic conquest. The construction of the city, which started in 969, was completed in 971. In the centre of the city, which consisted of quarters where barracks were located for Greek, Sudanese, Armenian, Berber, Turkish and other European soldiers belonging to different ethnicities in the Fatimid army, there was a great palace built for Muiz, the lord of Cevher. Cevher originally named the city after the Fatimid capital Mansuriyye, located near Kayrevan in Tunisia which was named after Muiz's father, Mansur. However, within a few years the city was renamed Cairo, the modern name for the city, meaning victorious. From the last quarter of the tenth century to the middle of the eleventh century, Cairo continued to develop into a large city, while Fustat remained the economic centre of Egypt.

After the Fatimids seized Egypt, they especially used Camiu'l-atik in Fustat and Ibn Tolun Mosque in Katai as propaganda centres for the spread of Shiism. However, the Sunni section was disturbed with the use of Camiu'l-atik and Ibn Tolun Mosques for Shiite propaganda. Cevher built the Azhar Mosque, the first Shiite Mosque in Egypt, in order to both reduce the reaction of the Sunni people and to be an alternative to these two mosques. The mosque, which was converted into an academy by al-Aziz Billah shortly after its construction, is among the oldest universities in the world today. The Fatimids named the mosque Azhar, which was also known as Camiu'l Kahire, after Fatimatü'z-Zehra, whom they based their ancestral line on Prophet Muhammad's daughter and her descendants. Fatimids made great efforts to make Azhar a centre of science as well as being the centre of Shiite propaganda. Jawhar ensured the presence of a group of students, which became a permanent member of the Shiite sect, in Azhar Mosque since its establishment. Soon after, the students studying in different branches of science began to take lessons from carefully selected teachers in Azhar.

The most important problem that Jawhar had to deal with was to deal with the troubles brought by the drought that had influenced Egypt before the Fatimids came to Egypt. Due to the famine in Egypt, there was great increase in the prices of foodstuffs. Cevher set up grain stores to relieve the famine-stricken people. He took control of the wheat sale through gathering the wheat merchants in one place, despite this, he punished those who did not follow the set rules. Meanwhile, the ships full of grain sent by Muiz to Egypt provided temporary relief. With this behavior, Muiz showed the Egyptian people, who were struggling with the difficulties of famine, that their new ruler would help them.

Jawhar brought the Shiites to all government positions in Egypt and placed the Maghrib Shiites next to the Sunni Egyptians in the administrative staff in order to ensure that the affairs were carried out according to the Fatimid sect, and enabled them to learn the state affairs and adapt to the administrative system at the same time. However, Cevher carried out his goal step by step in order to prevent the disruption of state affairs and not to attract the reactions of the Sunnis. As a result of this delicate policy followed by Cevher, only

insignificant duties were left to the Sunnis in Egypt twenty years later. On the other hand, that those people, who did not want to lose their positions but wanted to rise in their positions tended to Shiism, led to the spread of Shiism, albeit limited, in Egypt.

By regulating the tax system, Jawhar re-determined the tax amounts and provided a tremendous tax income by collecting the taxes that were not paid before. Jawhar not only prevented tax officers from taking bribes, but also took into account the complaints of the people about taxes, and thus gained the trust of the Egyptian people. Jawhar also minted the Fatimid coin ed-Dinari'l Muiz, which contained religious and political expressions. This coin, which is completely different from contemporary Egyptian coins, remained in circulation until Saladin Ayyubi dominated Egypt.

After completing the construction of Cairo and repelling the Karmati attack, Jawhar sent a message to Muiz and invited him to Egypt, informing him that the necessary conditions were met for him to come. With the intention of expanding his lands, the caliph set out in 972 with a large convoy from Tunisia to Egypt, which would become the new centre of the Fatimids. After the caliph reached Cairo and settled in his palace, a new era started for the Fatimids. Jawhar, who ruled Egypt on his behalf of Muiz for about four years until Muiz came, continued to serve as his master's greatest assistant until Muharram in 975. Jawhar, who was dismissed on this date, was brought back to the army command. He continued to serve the Fatimids faithfully until he passed away in 992, winning the love of the people and leaving behind laudatory poems.

Giriş

Slav asıllı bir Hristiyan olan Cevher es-Sıkillî, 312 (924-925) yılında Bizans yönetiminde bulunan Sicilya'da dünyaya gelmiştir. Bu sebeple köle olarak getirildiği Kayrevan'da er-Rûmî olarak anılmıştır.¹ Fas'ta yetişen ve Fâtımîlerin hizmetine giren Cevher, aynı zamanda Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh'ın (953-975) mevlasıydı. Cevher'e özel ilgi gösteren halife ona sahip olduğu ilim ve ihlasından dolayı Ebu'l Hasen lakabını vermiştir. Devlet kademelerinde hızla yükselen Cevher, Muiz-Lidînillâh tarafından 341 (952-953) yılında kâtiplik görevine getirilmesinin ardından Cevheru'l Kâtib olarak anılmaya başlanmış ve 347 (958-959) yılında vezirlik makamına getirilmiştir.²

Muiz-Lidînillâh, Cevher es-Sıkillî'yi vezir tayin ettikten sonra aynı yıl Mağrib'in kalan kısmını Fâtımî hâkimiyetine katması için Berberi olan Zîrî b. Münad es-Sanhâcî ile birlikte Fas'a gönderdi. Cevher yönetimindeki Fâtımî ordusu, şiddetli çarpışmalar sonucunda Ya'lâ b. Muhammed el-İfrânî'ni bozguna uğratarak yönetimindeki İfkan şehrini ele geçirdi. Ya'lâ b. Muhammed Endülüs Emevileri ile olan anlaşmasını bozarak Fâtımîlere biat etmek zorunda kaldı. Fakat Cevher buna rağmen bir süre sonra Ya'lâ b. Muhammed'i öldürdü ve sonrasında kendisini eş-Şâkiru lillâh (şükür eden) olarak lakablandırıp, bu ismi mühründe kullanmaya başladı.³ Cevher daha sonra Fas'ı kuşatarak ele geçirdi ve şehrin Emevi valisi Ahmed b. Ebû Bekir el-Cüzâmî'yi esir aldı. Cevher'in Mağrib'teki askeri faaliyetleri neticesinde son İdrîsî hükümdarı Hasan el-İdrîsî, Fâtımîler'e bağlılığını bildirmek zorunda kaldı. el-Mağribü'l-aksâ'dan denize kadar olan yerleri ele geçiren Cevher, Tanca ve Sebte dışında bütün Mağrib'i Fâtımî idaresinde birleştirmeyi başardı. Fâtımî ordusu, Kuzey Afrika'nın batısındaki son noktaya kadar ilerleyip Atlas Okyanusu'na ulaştığında Cevher, başkentte bulunan Muiz'e kavanozlar içinde canlı balıklar gönderdi. Cevher bu davranışıyla halifeye imparatorluğunun, dünyanın sınırsız sınırı olan okyanusa ulaştığını göstermiş oluyordu. Esirler ve ganimetlerle birlikte Kayrevan'a dönen Cevher'in Mağrib'te kazandığı başarılar, Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirme amacının Cevher aracılığıyla gerçekleşeceği düşüncesini doğurdu.⁴

¹ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslami, 2006), 3/49; Philip Khuri Hitti, *History of Arabs* (Londra: Macmillan Education, 1970), 619; Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 4/992; Michael Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, çev. Fatih Yücel (İstanbul: Kronik, 2021), 114; Will Durant, *Kıssatü'l Hadâra*, çev. Zeki Necib Mahmud (Beyrut: Daru'l Cil, 1988), 13/270.

² İbn Hallikân, *Ve Feyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1900), 1/375; Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımıyyîn el-hulefâ'* (Kahire: el-Meclisü'l alâ li'-ş-Şuûni'l İslamiyye, 1996), 1/93-94; İbrahim Hasan Hasan, *Tarihü Cevher es-Sıkillî* (Kahire: Mektebetü'l en-Nahdati'l Mısıryye, 1963), 14-15; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, 3/50.

³ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, 3/50; İbn Haldûn, *Târîhî İbn-i Haldûn* (Beyrut: Daru'l Fikir, 1988), 7/25, 203.; Yahya b. Said b. Yahya el-Antaki, *Tarihî Antaki* (Lübnan: Cürus Bars, 1990), 81; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sıkillî*, 15; Muhammed Abdullah Anan, *Devletü'l islami fi'l Endülüs* (Kahire: Mektebetü'l Hanci, 1997), 1/427; Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in The Middle Age* (Londra: Methuen, 1901), 58.

⁴ Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımıyyîn el-hulefâ'*, 1/94; el-Antaki, *Tarihî Antaki*, 81; Hitti, *History of Arabs*, 619; Lane-Poole, *A History of Egypt in The Middle Age*, 99; İbn Haldûn, *Târîhî İbn-i Haldûn*, 4/59; Ramazan Şeşen, "Cevher es-Sıkillî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021), 456; Jonathon M. Bloom, *Art of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt* (Londra: Yale University Pres, 2007), 1; Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 114.

1. Fâtımîlerden Önce Mısır

Fâtımîlerden önce Mısır, Abbasilerin zayıfladığı dönemde Muhammed b. Tuğç (935-946) tarafından 323 (935) yılında kurulmuş bir Türk hanedanı olan İhşîdîlerin yönetimi altındaydı.⁵ Muhammed b. Tuğç döneminde Mısır, ekonomisinin iyi olmasına ve askerlerin maaşlarının zamanında ödenmesine bağlı olarak her yönden güçlüydü. Ülke huzur ve güvenlik içerisindeydi. Bu sebepten Fâtımîlerin Ubeydullah el-Mehdî döneminden itibaren Mısır'ı ele geçirme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.⁶ Fakat İhşîdîler, Muhammed b. Tuğç'un son zamanlarında zayıfladı ve 334 (946) yılında ölümünün ardından Tuğç'un en büyük oğlu Ebü'l-Kasım Ünûcûr (946-961) on beş yaşında babasının yerine geçti. Ebü'l-Kasım'ın yaşı küçük olduğu için babası Muhammed b. Tuğç tarafından satın alınmış ve zekâsı sayesinde İhşîdî sarayında hızla yükselmiş, aslen Nübelî bir köle olan Ebü'l-Misk Kâfûr ona vasi tayin edildi. Kâfûr, vasi tayin edilmesinden sonra gücünü artırarak Mısır yönetimine hâkim oldu ve bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı. Bu durum Ebü'l-Kasım ile Kâfûr'un arasının açılmasına sebep olduğu gibi aralarındaki rekabet orduya da yansarak Kâfûrîler ve İhşîdîler olarak bölünmeye yol açtı. Ebü'l-Kasım ile Kâfûr arasındaki güç çekişmesi, Ebü'l-Kasım'ın 349 (960) yılında şüpheli ölümüne kadar devam etti.⁷

Ebü'l-Kasım Ünûcûr'un ölümünden sonra yerine yirmi üç yaşındaki kardeşi Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed geçti. Kâfûr, ona tahsis ettiği yıllık 400.000 dinar karşılığında yönetimi elinde tutmaya devam etti. Ali b. Muhammed yönetimi ele almaya çalışınca abisinin Kâfûr ile yaşadığı sıkıntıları yaşadı. Kâfûr'un insanlarla görüşmesini yasakladığı Ebü'l-Hasan da abisi gibi aynı hastalığa yakalanarak şüpheli bir şekilde 355 (966) yılında vefat etti. Devletin ileri gelenlerinden bir kısmı Ebü'l-Hasan'ın dokuz yaşındaki oğlu Ahmed'in başa geçmesini istediye de Kâfûr, Ahmed'in yaşının küçüklüğünü ileri sürüp buna engel oldu. Ardından yapmış olduğu girişimler neticesinde Abbasi halifesi Mutî'-Lillâh tarafından Mısır valiliğine atandı.⁸ Mısır'ın içinde bulunduğu durumdan yararlanmak isteyen Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh Mısır'a bir ordu gönderdiyse de Kâfûr, Fâtımî kuvvetlerini Mısır'dan uzaklaştırmayı başardı. Bunun üzerine Muiz-Lidînillâh, Kâfûr'u kendisine itaate davet etmesi için dâîler gönderdi. Kâfûr, dâîleri sarayında ağırılarak onlara iyi muamelede bulundu. Bu esnada Mısır'ın önde gelen devlet adamları, âlimler ve askerlerin birçoğu arasında Fâtımî mezhebine karşı bir meylin oluştuğu görüldü.⁹

Kâfûr'un yönetimi döneminde kendisini zor durumda bırakan ve halkın hoşnutsuzluğuna neden olan birçok sıkıntı yaşandı. Kâfûr, Karmatîler'in 355 (966) yılında hac için Mekke'ye giden Mısırlı hacıların kervanına saldırımları karşısında aciz kaldığı gibi

⁵ Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 111; Ahmet Ağırakça, "İhşîdîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021), 551.

⁶ Hasan, *Tarihû Cevher es-Sikillî*, 18.

⁷ De Lacy O'Leary, *A Short History of The Fatimid Khalifate* (New York: E. P. Dutton, 1923), 93; Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 111-112; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sikillî*, 20-23; Ağırakça, "İhşîdîler", 551-552.

⁸ O'Leary, *A Short History of The Fatimid Khalifate*, 93; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sikillî*, 23.

⁹ Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 115; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sikillî*, 23.

357 (968) yılında Suriye'ye saldırarak Dımaşk ve Remleyi ele geçirip yağmalamalarına da engel olamadı. Nil kıyılarını etkileyen şiddetli yangın ve deprem Fustat'ın bazı kısımları başta olmak üzere birçok yerleşim yerini yok etti. Nil Nehri'nin sularının azalması ve bu durumun uzun sürmesine bağlı olarak Mısır'da kıtlık baş gösterdi. Buğday başta olmak üzere Mısır'ın tahıl üretiminde yaşanan büyük düşüş gıda fiyatlarının artmasına sebep oldu. Bu durum insanları açlıkla karşı karşıya bırakarak pek çok kişinin açlıktan hayatını kaybetmesine yol açtı. Ardından ortaya çıkan veba salgını durumu daha da kötüleştirdi.¹⁰ Makrîzî, salgın hastalıklara ve açlığa bağlı olarak 600.000 kişinin hayatını kaybettiğini, ölenler için kefen bulunamadığını ve özellikle hayatını kaybeden fakir insanların Nil Nehri'ne atıldığını kaydetmektedir.¹¹ Mısır halkı bir yandan bu felaketleri yaşarken bir yandan da Karmatilerin Mısır'a saldırmışından dolayı korku içindeydi. Pek çok Mısırlı, doktrinel temelde Fâtımî idaresine karşı çıkarken mevcut koşullarda diğer Mısırlılar, Fâtımîleri İhşîdî yönetiminin beceriksizliğinin neden olduğu kaos ortamından çıkmak için kurtuluş olarak görmekteydi. Kâfûr'un 357 (968)'de ölümünün ardından on bir yaşındaki Ebü'l Fevâris Ahmed b. Ali b. Muhammed yönetimi devraldı. Ebu Fadl Cafer b. Furat vezirliğe, Şemul el-İhşîdî ise ordunun başına getirildi. Fakat ekonomideki kötü gidişat devam etti. İhşîdîler ile Abbasilerin yaşadığı sıkıntılar, içinde buldukları siyasi buhran ve Fas'ta oluşan güven ortamı Mısır üzerinde emelleri bulunan Fâtımîleri cesaretlendirdi. Mısır'a Fâtımîlerin hâkim olmasını isteyen Mısır'daki Şîiler, Fâtımî halifesi Muiz'e haber göndererek Mısır'ın alınması için gerekli şartların oluştuğunu bildirip ordu göndermesini istediler. Ayrıca aslen Yahudi olan Yakub b. Killis, Kâfûr'un ölümünden sonra İhşîdîlerin zayıf durumuna Muiz'in dikkatini çekmede önemli rol oynadı. Bütün bu gelişmeler üzerine Muiz-Lidînillah, hazırladığı büyük bir orduyu Cevher es-Sikillî komutasında Mısır'a göndermeye karar verdi.¹²

2. Mısır'ın Alınması İçin Yapılan Hazırlıklar

Fâtımîler kuruluşlarından itibaren İslam dünyasına hâkim olabilmek için anahtar olarak gördükleri Mısır'ın ele geçirilmesine büyük önem verdiler. Bu fikir ilk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî'den (297-322/909-934) itibaren Fâtımî halifelerine geçen bir düşünceydi. Fâtımîlerin hâkim olduğu topraklar Suriye, Mısır ve Filistin gibi İslam beldelerine uzaktı. Mısır'ın ele geçirilmesi Fâtımî topraklarının genişlemesi anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte ekonomik yönden zengin bu topraklar doğu ile batı arasında sahip olduğu konumu sebebiyle Fâtımîlerin mezheplerini Mısır'ın yanı sıra Mısır'ın yönetimi altında bulunan Medine ve Suriye'de yaymaları için fırsat teşkil etmekteydi. Bu amaçla Mısır'ın alınması için Fâtımîler, Ubeydullah el-Mehdî'nin hilafeti döneminde Mısır'ı ele geçirmek için başarısızlıkla sonuçlanan üç girişimde bulundular. Mısır'ı ele geçirme girişimlerinden ilki 301 (914) yılında, ikincisi 307-309 (920-922) yılları arasında gerçekleşmiştir. 321 (933) yılında başlayan son girişim Ubeydullah'ın ölümü üzerine oğlu

¹⁰ O'Leary, *A Short History of The Fatimid Khalifate*, 95; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sikillî*, 23, 366.

¹¹ Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebir*, 3/52.

¹² O'Leary, *A Short History of The Fatimid Khalifate*, 95; Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 115; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sikillî*, 23; Ağırakça, "İhşîdîler", 552; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î z-zamân*, 1/376; Eymen Fuad Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımîyye fî Mısır* (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l Lübnaniye, 1992), 72; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 55.

Kâim Biemrillâh tarafından 324 (936) yılına kadar devam ettirilmiştir. Fâtımîlerin Mısır seferlerinin başarısız olmasında İhşîdîlerin ve Abbasilerin bu dönemde güçlü olmasının yanı sıra Fas'ta haricilerle ilgilenmek zorunda kalmaları da etkili oldu. Her ne kadar bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da Mısır'da Şîî propagandasının yapılması için ön hazırlık sürecini teşkil etti. O dönemde Mısırlıların bir kısmı Şîîliğe karşı yumuşama gösterdi. Bu da sıkıntılı dönemde başta Şîîler olmak üzere halkın Fâtımîlerden yardım istemesine sebep oldu.¹³

Muiz-Lidînillâh, Mağrib'te elde edilen başarının ardından Mısır'ı almak için harekete geçmeye karar verdi. Mısır'a sevk edeceği ordunun başına Mağrib'te zekâsını ve savaşta başarılarını ispatlamış Cevher'i getirmeyi düşünmekteydi. Fakat Cevher Mağrib'te bulunduğu sırada ölümcül bir hastalığa yakalanmıştı. Muiz, hasta yatmakta olan Cevher'i evine ziyarete gittiğinde yanındakilere Cevher'i işaret ederek *"Bu ölmeyecek ve Mısır onun eliyle fethedilecek"* dedi. Cevher'in hastalığı atlatıp iyileşmesinin ardından 356 (967) yılında Mısır'ın alınması için iki yıl sürecek hazırlıklara başlandı.¹⁴

Muiz, Mısır'ın fethi için kusursuz bir plan hazırlayıp Fâtımîlerin bütün imkânlarını Cevher'in idaresi altındaki sefer için tahsis etti. İfrîkiye'nin bütün kaynaklarının seferber edildiği lojistik açıdan mükemmel olan seferin başarısızlığa uğraması neredeyse imkânsız görünmekteydi. Cevher ordusuyla Mısır'a doğru yola çıktığında halifenin emriyle ordunun ikmal için yeni su kuyuları açılmış ve ambarlar çoktan kurulmuştu. Ayrıca yeni yollar inşa edilerek her konak mesafesinde ordunun konaklaması için dinlenme yerleri inşa edilip uygun şartlar hazırlanmıştı. Büyük kısmını Berberilerin oluşturduğu 100.000'den fazla süvariden oluşan büyük bir ordu toplandı ve orduya destek olması için donanma takviye edilerek Cevher'in emrine verildi. Beytûlmalde harcanan ve seferin masrafları için halktan toplanan parayla birlikte sefer için ayrılan bütçe yaklaşık yirmi dört milyon dinara ulaşmaktaydı. Muiz, ordudaki askerlere rütbelerine göre tahsis edilmiş olan yirmi ila bin dinar arasında değişen maaşlarını ordu sefere çıkmadan önce askerlere dağıttı. Ayrıca Muiz, hazırlıklar devam ederken Cevher'e istediği takdirde beytûlmalde daha fazla mal alabileceğini belirtti. Muiz, bundan sonra hutbede Berberilere hitap ederek; *"Bizim zafer için sizin beden ve akıllarınıza ihtiyacımız var. Bilin ki, şayet size emrettiğim şeyleri yerine getirirseniz ümit ediyorum ki Allah'ı Teâla batının fethini kolaylaştırdığı gibi doğunun fethini de kolaylaştıracaktır."* dedi.¹⁵

Sefer hazırlıkları sürerken Muiz her gün Cevher'i ziyaret ederek ona tavsiyelerde bulunup moral verdi. Hazırlıklar tamamlanıp ordunun hareket zamanı gelince halife, Cevher

¹³ O'Leary, *A Short History of The Fatimid Khalifate*, 93; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikillî*, 25.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î z-zamân*, 1/377; İbn Haldûn, *Târihî İbn-i Haldûn*, 4/409; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikillî*, 17; O'Leary, *A Short History of The Fatimid Khalifate*, 93.

¹⁵ Makrîzî, *İttî'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtîmiyyîn el-hulefâ'*, 96; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î z-zamân*, 1/377; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebi, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ'* (Müessesetu'r-Risale, 1985), 15/159-160; Muhammed Kâmil el-Fikki, *el-Ezher ve Eseruhu Finnehdati'l el-Edebiyye el-Hadise* (Kahire: el-Matbaatü'l Muniyriyye bi'l Ezheri Şerif, ts.), 7; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye fi Mısır*, 71-73; Ali Muhammed Sallâbî, *ed-Devletü'l Fâtîmiyye* (Kahire: Müessesetu İkra, 2006), 69; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikillî*, 27-28; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 55.; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 3/51; Brett, *Fâtîmî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 115; Yaacov Lev, *State and Society in Fatimid Egypt* (Leiden: E. J. Brill, 1991), 12.

ile bir süre ordu karargâhının bulunduğu Rakkâde'de yalnız görüştü. Çocukları ile devlet erkânına Cevher ile vedalaşmaları için atlarından inmelerini emretti. Ardından Cevher yola çıkmadan önce Muiz'in elini ve atının ayağını öptü. Muiz, Cevher'e atına binerek askerlerle yola çıkmasını emretti ve Cevher komutasındaki orduyu 358 (969) yılı Rebiulevvel ayının on dördüne denk gelen cumartesi günü Mısır'a doğru yolcu etti. Cevher'in emrindeki orduda 100.000'den fazla süvarinin yanı sıra asker sayısından daha fazla at vardı. 1200 sandık dolusu mal ve para da ordunun masrafları için develere yüklenmişti. Muiz'in orduyu yolcu ederken "Allah'a yemin olsun ki, Cevher tek başına (sefere) çıksa muhakkak ki Mısır'ı fethedecektir. İbn Tolun'un harabelerine girecek ve benzeri olmayan dünyanın en güzel şehrini inşa edecek." demesi¹⁶ ve İbn Hanî'nin Cevher'in yolcu edilmesi esnasında söylediği şiirindeki;

إِذَا حَلَّ فِي أَرْضِ بِنَاهَا مَدَائِنًا وَإِنْ سَارَ عَنِ أَرْضِ نَوْتٍ وَهِيَ بُلْعُغُ

"Cevher sahraya indiğinde orayı şehir, şehirlere geldiğinde ise oraları çöle çevirir"¹⁷ ifadesi Fâtımîlerin Cevher'e olan güveni ve Mısır'ın alınacağına dair inançlarını ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Muiz ayrıca Berka valisi Eflah'a, Cevher'e saygı göstermesini ve elini öpmesini emreden bir mektup gönderdi. Eflah, Cevher'in elini öpmek için Muiz'e 100.000 dinar teklif ettiyse de teklifinin kabul görmemesi üzerine sefer sırasında Berka'ya uğrayan Cevher'e saygı gösterip elini öpmek zorunda kaldı.¹⁸

3. Mısır'ın Ele Geçirilmesi

Fâtımî ordusu üç aylık yolculuğun sonunda Mısır'ın giriş noktasında bulunan Minye Bölgesi'ne ulaştı ve savaştan önce İskenderiye'yi ele geçirdi. Cevher askerlere yağmada bulunmamalarını ve halka zarar vermekten sakınmalarını emretti. Bunu sağlamak için de askerlere mal ve para dağıttı. Amacı Mısır'ın fethini mümkün olduğu kadar kolaylaştırmak olan Cevher bu uygulamasıyla Mısır halkının gönlünü ve güvenini kazanmayı amaçlamaktaydı. Fakat İskenderiye'nin Fâtımîler tarafından alınması başta Fustat olmak üzere Mısır genelinde bir endişeye sebep oldu. Mısır halkı vezir Ebu Fadl Cafer b. Furât'tan Mısır'ın eman karşılığında Cevher es-Sıkkî'ye teslim edilmesi için talepte bulundu. İbn Furât ve devletin ileri gelenleri durumu değerlendirmek için bir araya gelerek Cevher ile can ve malları için eman verilmesi karşılığında sulh yapılması konusunda ittifak ettiler. Cevher ile görüşecek heyetin başkanlığına İbn Furât'ın getirilmesi karara bağlandı. Ancak İbn Furât'ın heyetin başkanlığı için Hz. Hüseyin'in soyundan gelen ve Mısır'daki Şiîlerin lideri olan Ebu Cafer Müslim'i teklif etmesi ve onun da görevi kabul etmesi üzerine heyet başkanı değişmiş oldu. Mısır kadısı Ebu Tahir Muhammed b. Ahmed'in de içinde bulunduğu ve Mısır ileri gelenlerinden oluşan dört kişilik heyet 358 yılında Recep ayının on sekizi pazartesi günü sulh

¹⁶ İbn Haldûn, *Târihî İbn-i Haldûn*, 4/409; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye fî Mısır*, 72.; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrıberdi, *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâf* (Kahire: Darü'l Kutubi'l Mısriyye, ts.), 1/277; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 51; İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esir, *el-Kâmil fî't-târîh* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1997), 7/280; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtîmiyyîn el-hulefâ'*, 1/97, 114; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/375, 377; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sıkkî*, 28-29; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)* (Ankara: TTK, 2018), 178; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 52; Sallâbî, *ed-Devletü'l Fâtîmiyye*, 68; el-Fıkkî, *el-Ezher ve Eseruhu Finnehdati'l el-Edebiyye el-Hadise*, 7; el-Antaki, *Tarihü Antaki*, 130; Muhammed Salim Necib, *Tarihü'l Mesâcidi's-Şehîra*, ts., 77; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 3/51.

¹⁷ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 51.

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân*, 1/377; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sıkkî*, 29.

şartlarını görüşmek üzere yola çıktı. Cevher, İskenderiye'ye yakın bir yer olan Turuca köyünde bulunmaktaydı. Ebu Cafer ve yanındakiler Cevher'in yanına geldiklerinde Mısır ahalisinin taleplerini içeren mektubu Cevher'e iletiler. Cevher, Mısır heyetinin bütün taleplerini kabul ederek bizzat kaleme aldığı ve mührünü bastığı emanameyi heyetkilere verdi.¹⁹

Cevher, heyetin kendisine ulaştırdığı mektupta yer alan hususlarla ilgili maddelerin tamamını açıklığa kavuşturarak heyetkilere istedikleri güvenceyi verdi. Günümüze kadar ulaşan ve siyasi bir manifesto özelliğine sahip bu güvenlik mektubuyla Cevher, Mısır halkını Karmatîler ile Bizanstan korumayı ve tam bir dini toleransı garanti etmekteydi. Bu tarihi belge aynı zamanda Cevher'in Müslüman kardeşlerine karşı neden böyle bir savaşı yürüttüğünü de açıklamaktaydı. Cevher, iç güvenliğin yeniden sağlanması, ağır vergilerin kaldırılıp yasal vergilendirmenin uygulanması, miras konusunda kitap ve sünnete uyulması, adaletin tesis edilmesi, sosyal ve ekonomik durumun iyileştirmesi gibi konularda vaatlerde bulunmaktaydı. Yeni camiler inşa edilerek eskilerinin yenilenmesi, müezzin, kayyim, vaiz ve imamlara beytûlmalden maaş ödenmesi de Cevher'in vaatleri arasındaydı. Cevher ayrıca ibadet konusunda Mısır halkına karışmayacaklarının garantisini verdiği gibi Mısır halkının şartlarına uyduğu sürece ahitnameye ölene kadar bağlı kalacağına dair söz verdi. Kısacası ahitname Mısır toplumunun geniş kesimine hitap etmek için düzenlenmiş ikna edici bir belgeydi.²⁰

Ebu Cafer Müslim ve yanındakiler Şaban ayının yedisinde Fustat'a geri döndü ve ahitname Ebu Cafer Müslim tarafından insanlara okundu. Ahali uzun bir süre ahitin kabulü konusunda tartıştı ve aralarında görüş ayrılığına bağlı olarak gruplaşma oldu. Sonunda askerlerden bir grup Nahrîr eş-Şûbzânî'yi lider seçerek savaş için hazırlık yapmaya karar verdi. Gîze'ye doğru yola çıkan Mısır ordusu Fâtımî ordusunun ilerleyişini engellemek için köprüleri kontrol altına aldı. Durumu öğrenen Cevher'in Gize'ye ulaşmasıyla Fâtımî ve Mısır orduları arasında Şaban'ın on birinde savaş başladı. Cevher komutasındaki Fâtımî ordusu Mısır ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak pek çok esir ve ganimet ele geçirdi. Nahrîr dâhil sağ kalanların çoğu yanlarına alabildikleri mallar ile Şam'a kaçtılar. Şelkan bölgesinde bulunan Mehade'yi ele geçiren Cevher, Fustat'a doğru ilerleyişini sürdürdü. Vezir Cafer İbn Furât halk arasında meydana gelen endişe ve korkuyu gidermek için Muiz'den eman alındığını görevliler vasıtasıyla halka duyurdu. Zira Ebu Cafer Müslim savaşa katılmayan Mısırlılar adına mektup yazarak ahitnamenin yenilenmesi talebinde bulunmuş, Cevher'de halifenin adının yer aldığı yeni bir belge göndermişti. Ardından Cevher, 358 yılı Şaban ayının on yedisi salı günü (5 Ağustos 969) Fustat'a girerek Kahire'nin kurulacağı yere askerlerini yerleştirdi. Mısır'ın alınmasıyla birlikte Abbasiler tarafından İhşîdîlere emanet edilmiş olan

¹⁹ Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımıyyîn el-hulefâ'*, 1/103; el-Antaki, *Tarihî Antaki*, 130; İbn Haldûn, *Târîhi İbn-i Haldûn*, 4/409; Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 3/53; el-Fıkkî, *el-Ezher ve Eseruhu Finnehdati'l el-Edebiyye el-Hadise*, 7; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımıyye fî Mısır*, 73; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sıkillî*, 30-31; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân*, 1/377; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, 180.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân*, 1/377-378; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımıyye fî Mısır*, 76.; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımıyyîn el-hulefâ'*, 1/104; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, 181; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 52; Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, 16; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sıkillî*, 31-34.

Hicaz bölgesinin kontrolü de Fâtımîlere geçti. Aynı ayın yirmisine denk gelen cuma günü Cevher, askerleriyle birlikte Câmîu'l-atîk'te Cuma namazı kıldı. Abbasi halifesinin görevlendirmiş olduğu imam Hibetullah b. Ahmed beyaz elbiseyle hutbeyi okurken dua kısmına gelince duayı Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh adına okudu.²¹

Mısır'ın Cevher tarafından alındığı haberi başkente ulaştığında Muiz, Fâtımîlerin büyük hayalini gerçekleştirmenin haklı gururu ile büyük bir mutluluk yaşadı. O sırada Muiz'in yanında bulunan İbn Hâni'nin söylediği kasidenin ilk beytinde yer alan

يَقُولُ بنو العباس: هل فُتحت مصر فقل لبي العباس قضي الأمر

“Abbasoğulları dediler ki Mısır fetholundu mu? Abbasoğullarına da ki takdir gerçekleşti”²² ifadesi Fâtımîler'in Mısır'ın alınması için besledikleri arzuyu ve bunu eninde sonunda gerçekleşecek bir mukadderat olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

Cevher, Mısır'ı aldıktan sonra değerli hediyelerle birlikte Mısır'ın önde gelenlerinden, kadılarından ve âlimlerinden oluşan bir grup mahkûmu Kuzey Afrika'da bulunan Muiz'e gönderdi. Cevher'in gönderdiği hediyeler arasında doksan dokuz hecin devesi, yirmi bir tahtirevan, altın kaplama sırma kumaşlar, değerli taşlarla süslenmiş altın kuşaklar, Bizans ince sırmasıyla donatılmış yüz yirmi dişi deve, dizginleri gümüşle süslenmiş beş yüz safkan Arap devesi, altın, gümüş ve yaldızlarla süslenmiş eyerlere sahip kırk yedi at bulunmaktaydı.²³ Hediyeler Nil'den teknelerle İskenderiye'ye getirilerek oradan kara yoluyla Kayrevan'a nakledildi. Hediyeler esas olarak tekstil ürünleri ve değerli metal ziynetleri olan hayvanlardan oluşmaktaydı. Hediyeler arasında dokuma ve ziynet eşyaları dışında imal edilmiş veya işlenmiş herhangi bir eşyanın bulunmaması, Mısır'da bu eşyaları üretecek atölyelerin henüz kurulmadığının işaret olarak kabul edilebilir.²⁴

4. Cevher'in Mısır'daki Faaliyetleri

Cevher'in Mısır'da uğraşması gereken ilk ciddi sorun Nil'in neden olduğu kıtlıktı. Fâtımîlerin Mısır'a gelmesinden önce 351 (962-963) yılından itibaren etkisini sürdüren kuraklığa bağlı olarak yaşanan kıtlık Mısır'da yiyecek sıkıntısına sebep olduğu için, gıda maddelerinin fiyatlarında büyük bir artış meydana gelmişti. Bir miskal buğday seksen dinara, bir tavuk bir dinara ve bir yumurta bir dirheme satılmaktaydı. Cevher kıtlıktan mustarip

²¹ İbn Tağrıberdi, *Mevridü'l-letâfe fi men veliye's-saltana ve'l-hilâf*, 1/270; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ'*, 1/108-109; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*, 1/377-378; el-Antaki, *Tarihî Antaki*, 131; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, 181; el-Fıkkî, *el-Ezher ve Eseruhu Finnehdati'l-el-Edebiyye el-Hadise*, 7; Durant, *Kıssatü'l-Hadâra*, 13/270; İbn Haldûn, *Târîhi İbn-i Haldûn*, 4/409; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/280; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikillî*, 18; Ahmed Mâmur el-Üseyri, *Mucezüt Tarihi'l-İslami* (Riyad: Mektebetü el-Melik Fehd el-Vataniyye, 1996), 226; Hitti, *History of Arabs*, 619; Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris Zirikî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 2/148; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 4/493-494; Doris Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo an Introduction* (Kahire: The American University in Cairo Press, 1998), 5; Şemsüddîn Ebu'l-Meali Muhammed b. Abdurrahman el-Ğızzî, *Divanü'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1990), 4/162.

²² Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ'*, 1/97; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*, 1/377; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/287.

²³ Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ'*, 4/410; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*, 1/377; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire* (Kahire: Daru'l-Kutub, ts.), 1/270; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 53.

²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*, 1/377; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 53.

insanların sıkıntıları gidermek için hemen harekete geçti. İhşidiler döneminde bu işin başında bulunan Ali b. Yahya'yı görevinde bıraktı ve Sünnilerin yanına bir Mağribli getirme politikası doğrultusunda bir ay sonra yanında Reça b. Sûlâb'ı görevlendirdi. Hububat depolarının yanı sıra buğday tüccarlarını bir yerde toplanarak buğday borsası kuruldu ve buğday satışı kontrol altına alındı. Buna rağmen belirlenen kurallara uymayan ve fiyatların yükselmesine sebep olan on bir buğday tüccarını öldürülüp cesetleri ibret olsun diye Fustat sokaklarında dolaştırıldı. Bu arada Muiz'de Mısır'ın ele geçirildiğini öğrenir öğrenmez Mısır'a tahilla dolu gemiler gönderdi. Muiz'in yardımı Mısır'a ulaştığında geçici de olsa bir rahatlama sağladı. Aslında Muiz'in yardımı siyasi bir hamleydi. Kıtlığın zorluklarıyla boğuşan Mısır halkına yeni hükümdarlarının onlara yardım etme isteğini göstermenin bir yansımasıydı. Sonunda 360 (970-971) yılında kuraklığın sona ermesi ve bolluğun geri gelmesiyle Mısır'da kıtlık sona erdi.²⁵

Cevher, vergi toplama işini yürüten Yakub b. Killis ve Aslûc b. Hasan'ı görevden alarak yerlerine gıda maddelerinin satışını kontrol etmekle görevlendirdiği Ali b. Yahya ile Reça b. Sûlâb'ı getirdi. Vergi sistemini düzenleyerek vergi miktarlarını yeniden tespit ettirdi ve daha önce ödenmemiş olan vergilerin tahsili yoluna gitti. Harac arazilerden dönüm başına alınan üç buçuk dinar vergi miktarı yedi dinara çıkarıldı. Vergi memurlarının rüşvet almasının önüne geçildi ve vergi konusunda halkın şikâyetleri de önemle dikkate alındı. Sıkı vergi politikası neticesinde Cevher, Mısır'da yönetiminin ilk yılı olan 359 yılında 3.400.000 dinar, 360 yılında ise 3.200.000 dinar vergi toplayarak muazzam bir gelir sağladı. Bu miktar yönetiminin son dönemi sıkıntılar içinde geçen Kâfûr'un topladığı vergiden çok fazlaydı.²⁶

Cevher Mısır'da kontrolü sağladıktan sonra yönetim kadrolarında bulunan Sünni Mısırlıların yanına Mağribli Şiîleri yerleştirerek onların devlet işlerini öğrenmelerini ve idari sisteme adapte olmalarını sağladı. Cevher'in asıl amacı tüm devlet kadrolarına Şiîleri getirmek ve işlerin Fâtımî mezhebine göre yürütülmesini sağlamaktı. Fakat devlet işlerinin aksamasını engellemek ve Sünnilerin tepkisini çekmemek için bu amacını aşama aşama gerçekleştirmeye karar verdi. Cevher'in izlediği bu ince politika neticesinde yirmi yıl sonra Mısır'da Sünnilerin elinde sadece önemsiz görevler kaldı. Diğer taraftan yönetim kadrolarında bulunup mevkilerini kaybetmek istemeyenler ile makamlarında yükselmek isteyenlerin Şiîliğe meyiletmesi sınırlı da olsa Mısır'da Şiîliğin yayılmasına yol açtı.²⁷

Önemli görevlere Mağriblilerin getirilmesi Mısırlıların öfkesine neden olunca Mısırlılar ile Mağribliler arasında çatışmalar meydana geldi ve Mağribliler Mısırlılardan bazılarının evini yaktı. Cevher Mağriblilerin sebep olduğu kaosa karşı tedbir olarak olaylara karışanlardan bazılarının öldürülmesini emrederek olayların daha da büyümesini engelledi. Ayrıca her cumartesi vezir, kadı ve fakihlerin hazır bulunduğu bir mezalim mahkemesi

²⁵ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtümiyyîn el-hulefâ'*, 118; Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebir*, 3/52; el-Üseyri, *Mucezü't Tarihi'l İslami*, 226; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 55; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikillî*, 366; Lane-Poole, *A History of Egypt in The Middle Age*, 104; O'Leary, *A Short History of The Fatimid Khalifate*, 106-107; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtümiyye fi Mısır*, 80.

²⁶ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtümiyyîn el-hulefâ'*, 1/119/120; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtümiyye fi Mısır*, 80-81; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikillî*, 366.

²⁷ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtümiyyîn el-hulefâ'*, 1/119; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikillî*, 64, 365-366.

kurarak halkın sorunlarıyla yakından ilgilendi. Bir süre sonra mezalim mahkemesinin başına Ebu İsa Mürşid'i getirerek bu görevi ona devretti. Sahillerin güvenliği sağlandı. Yol kesen eşkıyalar yakalanarak yol kenarlarında asıldı. Fatimi filosu, Kahire limanı olarak kullanılan Bulak'ta inşa edilen gemilerle güçlendirildi.²⁸

359 (970) yılı Ramazan ayında Cevher, hilali görmeden orucunu tamamladı ve ertesi gün karargâhta Ali b. Velid el-İşbili bayram namazı kıldırdı. Mısır kadısı Ebu Tahir, Câmiu'l-atîk'in damından araştırmasına rağmen hilali görmediğinden Sünniler, Cevher ve adamlarının bayram namazı kıldığı günü oruç tutarak geçirip bayram namazını ertesi gün Câmiu'l-atîk'te kıldılar.²⁹ Cevher, 18 Rebiülevvel 359 (29 Ocak 970) günü Cuma namazını kılmak için İbn Tolun Cami'ne gitti. Cevher'in emriyle müezzin ezanı, Şiîler tarafından adet edinilmiş uygulamalardan olan Hayye alâ hayri'l-amel (Amelin en hayırlısına gelin) ifadesini ekleyerek okudu. Namazın ikinci rekâtında Kunut duaları okundu. Bu uygulama daha sonra Câmiu'l-atîk ve Asker Cami'nde de uygulanmaya başladı. Cevher'in uygulamaları bununla da sınırlı kalmadı. Din adamlarının Abbasilerin simgesi olan siyah renkli elbiseler giymelerini yasaklayıp, beyaz renkli elbiseler giymelerini emretti. Ayrıca verdiği söze rağmen Sünni Müslümanların ibadetine müdahale ederek Abbasiler döneminde Cuma namazında okunan Âlâ suresinin okunmasını ve Cuma namazından sonra tekbir getirilmesini yasakladı. Bu arada Cevher Ramazan ayında Câmiu'l-atîk'in duvarlarının Şiîliğin sembollerinden biri olan kırmızı renkle süslenmesini istedi.³⁰

Fâtımîler Mısır'a girdiğinde kâdilkudâtlık görevini 348 (960) yılından beri Maliki mezhebine bağlı Kadı Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed ez-Zühî yürütmekteydi. Cevher es-Sıkillî Mısır üzerine geldiğinde kendisinden eman talep edildiğinde, öne sürülen şartlardan biri de Ebû Tâhir'in kadılık görevinde bırakılmasıydı. Cevher her ne kadar Ebû Tâhir'in yerine Şiî bir kadı atamaydı düşündüyse de Mısırlıların isyanına sebep olacağını düşünerek bu fikrinden vaz geçti. Fakat onu görevde bırakırken miras, talak ve helâller konusunda Fâtımîlerin mensubu olduğu İsmaili mezhebi doğrultusunda hüküm vermesini şart koştu. Muiz, Mısır'a geldiğinde Ebû Tahir ile görüşüğünde ilmine hayranlık duyarak onu görevinde bıraktı. Fakat Fâtımîlerin her Sünni Mısırlı devlet görevlisinin yanına İsmâilî birini getirmesi bu alanda da kendini göstermiş ve Mısır kâdilkudât yardımcılığına Kadı Nu'mân atanmıştır.³¹ Ebû Tâhir'in görevi sürdüremeyecek kadar hastalanması ve görevini bırakmasından sonra

²⁸ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyin el-hulefâ'*, 1/117-120; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 4/992-993; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sıkillî*, 374.

²⁹ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyin el-hulefâ'*, 1/116; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır*, 78-79; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, 186.

³⁰ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyin el-hulefâ'*, 1/119-120; İbn Haldûn, *Târîhî İbn-i Haldûn*, 4/410; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fî't-târîh*, 7/280; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sıkillî*, 58-60; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân*, 1/375; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, 186; Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 102; Ebû'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Murâdî el-Hüseynî, *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer (Dâru'l Beşeyru'l İslamiyye, 1988)*, 3/154; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır*, 79.

³¹ Ebû Ömer Muhammed b. Yüsuf b. Ya'küb b. Hafs et-Tücebî Kindî, *Kitâbü'l-Vulât ve Kitâbü'l-kudât* (Beyrut, 1908), 584; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 3/351; Mehmet Şeker, "Fâtımîlerde ve Memlûklerde Dört Mezhep Başkadılarının Tayini" 82 (2017), 163-170; Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, 133; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır*, 76; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sıkillî*, 370.; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısri, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/73; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara* (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1967), 2/147. el-Hüseynî, *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*, 68-69.

kâdilkudâtlık makamına İsmâîlî kadılar atanmaya başlanmış, bununla birlikte bazı şehirlerin kadılığına Sünnî fakihler getirilmeye devam etmiştir.³²

4.1. Kahire'nin Kurulması

Cevher, Fustat'a ulaştığında şehrin kuzeydoğusunda kamp kurmuştu. Nitekim Cevher'in askerlerini yerleştirebileceği yer konusunda fazla bir seçeneği bulunmamaktaydı. Çünkü seçtiği yer, Nil'in sağ kıyısında nispeten boş, düz ve kuru zemin olarak mevcut olan tek büyük toprak parçasıydı. Seçilen arazide sadece Deyru'l İzam denilen bir kilise vardı ve Cevher kiliseyi de şehrin sınırlarına dâhil etti. Ordunun konaklaması için seçilen bu yer aynı zamanda Kahire'nin kurulacağı yerin de tespit edilmesi anlamına gelmekteydi. Seçilen yer Nil'in Fustat ile aynı tarafında yer almasından dolayı, oluşabilecek bir Fâtımî karşıtı direnişinin merkezi olabilecek camilerden ve hükümet dairelerinden makul bir mesafede bulunması gibi bir avantaja da sahipti. Bu sebeple Muiz'in 362 (973)'de Mısır'a gelişinden sonra Cevher'in Kahire'yi Fustat'a bakan tepelerden ziyade düzlükte kurduğunu gördüğünde duyduğu hoşnutsuzluk ile ilgili aktarılan bilgilere³³ temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Seçilen yer daha sonra tarihin göstereceği gibi mükemmel şekilde iyiydi ve Kahire'nin gelişmesinde en etkili unsur da kurulması için seçilen yerdi.³⁴

Cevher, Mısır'ı aldıktan sonra vakit kaybetmeden 358 yılı Şaban ayında inşa edeceği şehrin ve Muiz'in sarayının planlarını hazırlamaya başladı. İnşa edilecek şehrin Tunus'ta bulunan daire planlı Mansûriye'den farklı olarak kareye yakın dikdörtgen plana sahip olması şehrin inşasında şeklin özel bir önemi olmadığını göstermektedir. Bir daire en büyük alanı en kısa çerçeveye çevrelese de, büyük bir dikdörtgeni düzenlemek, büyük bir daire çizmekten daha kolay ve hızlıydı. Bu da Muiz'in Mısır'a gelmesinden önce şehrin inşasını tamamlamak isteyen Cevher'e yeterli zamanı kazandırmaktaydı. Cevher, surlarla çevrili olmayan Fustat'ı kolayca ele geçirmesinden hareketle savunmasız olduğu hissine kapılmış olmalı ki şehrin inşasına askeri tehditlerden korunmak için onu çevreleyecek olan surlardan başladı. Böylelikle olası bir Fâtımî-Karmati veya Fâtımî-Mısır savaşında Fatimiler kendilerini güvenceye almış olacaktı.³⁵

Düz zeminde uzanan şehrin surlarının yapımında yaklaşık elli santimetre uzunluğunda ve otuz üç santimetre kalınlığında güneşte kurutulmuş tuğlalar kullanıldı. Yüksekliği hakkında bilgi bulunmamakla birlikte surlar iki atlının yan yana durabileceği kadar genişti. Şehrin kuzeybatı duvarı ilk olarak Firavunlar döneminde ortaya konan Nil-Kızılderiz kanalının hizalanmasıyla inşa edildi. Böylece bu yöndeki surlar kanal tarafından güvenceye alınmış oluyordu. Güneydoğu duvarı ise Mukattam Kayalığı'nın sağlayacağı güvenlikten

³² Şeker, "Fâtımîlerde ve Memlûklerde Dört Mezhep Başkâdılarının Tayini", 163-170.

³³ Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtumiyyîn el-hulefâ'*, 1/112; Muhammed el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh* (Kahire: Vizârâtü'l Evkaf, 1964), 95.

³⁴ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr* (Beyrut: Dârül Kütübil İlmîyye, 1418), 2/204; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtumiyye fi Mısır*, 75.; el-Üseyri, *Mucezü't Tarihi'l İslami*, 226; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid Nort Africa and Egypt*, 52-55; el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 91.

³⁵ Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtumiyyîn el-hulefâ'*, 1/111; İbn Haldûn, *Târîhi İbn-i Haldûn*, 4/410; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 2/204-205; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid Nort Africa and Egypt*, 55-57; el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 91, 96; Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, 20.

dolayı kayalığa yakın inşa edilmişti. Fustat'a bakan surlar ile Filistin, Suriye ve Arabistan'a giden yollara açılan kuzeydoğu surları ise nispeten daha savunmasız durumdaydı. Bundan dolayı Karmatilerin Kahire'ye saldırısına karşı tedbir olarak Şam yönünde bir hendek kazıldı. Cevher'in önceliği yeni inşa edilen şehrin savunması olduğundan başlangıçta devasa duvarlar yalnızca birkaç kapı ile aşılmaktaydı. Fatimiler Mısır'da güvenlikte olduklarına kanaat getirince mevcut kapılara yenileri eklendi. İlk kapılar kuzeyde bulunan Bab el-Fütuh ve Bab el-Nasr ile güneyde bulunan Bab Züveyle idi. Kapıların isimlerinin Tunus'ta bulunan Mansûriye şehrinin kapıları ile aynı olması yeni yerleşim yerine Cevher'in başlangıçta Mansûriye ismini verdiği yönündeki iddiayı da destekler niteliktedir.³⁶

Şehir kuruluşundan birkaç yıl sonra el-Kahire el-Muizziyye (Mu'izz'in Zaferinin Şehri) ya da daha basit biçimde muzaffer anlamına gelen Kahire biçiminde yeniden adlandırıldı. Şehrin yeni ismini neden ya da ne zaman aldığı tam olarak belli değildir. Fakat 362 (973) yılında Muiz'in Mısıra gelmesiyle bağlantılı olması imkân dâhilinde görünmektedir. Mansûriye'de el-Muiz'in saray şairi İbn Hani el Endülüsi sık sık eserinde k-h-r Arapça köklerinin değişik biçimlerini kullanmıştır ve çağdaş coğrafyacılara İbn Havkal ile Makdisi sonraki yıllarda şehri el-Kahire olarak adlandırmışlardır. Diğer taraftan 394 (1003-1004) yılına kadar Fatimî paralarında Kahire ismine rastlanılmamaktadır. Kahire ismine Fatimî paralarında ilk olarak üzerinde, 394 yılında el-Kahire el-Mahsura'da (iyi korunan muzaffer şehir) basıldığı yazılı Fâtîmî parasında rastlanmıştır.³⁷

Fatimî ordusunda bulunan değişik etnik yapılara mensup Yunanlı, Sudanlı, Ermeni, Berberi, Türk ve diğer Avrupa milletlerinden olan askerler için kışlaların bulunduğu mahallelerden oluşan şehrin inşası 361 (971)'de tamamlandı. Şehir bir ana arter tarafından kuzey-güney ekseninde eşit olmayan iki parçaya bölünmüştü. Halifenin sarayı tören faaliyetleri için kullanılan büyük meydanı karşısına alacak şekilde bu ana arterin ortasında inşa edilmişti. Duvarları renkli nakışlarla süslenmiş sarayda değerli eşyalarla süslenmiş büyük salonlar, divanlar, harem, beytülmal, havuzlar, dünyanın değişik yerlerinden getirilmiş egzotik renkli kuşlar, silah deposu ve büyük bir kütüphane yer alırken etrafında güzelliği seyyahların eserlerinde anlatılan köşkler ve bahçeler bulunmaktaydı. Kahire X. yüzyılın son çeyreğinden XI. yüzyılın ortalarına kadar gelişimini sürdürerek büyük bir şehir haline gelirken Fustat, Mısır'ın ekonomik merkezi olma özelliğini sürdürdü.³⁸

Nil kıyılarında inşa edilen yeni başkentte tamamıyla sıkı bir idari ve mali organizasyon, sağlam siyasi ve dini kurumlar ile beraber parlak bir entelektüel ve sanatsal yaşam oluşturuldu. Takip eden on yıllar içinde ve özellikle Muiz'in oğlu ve halefi el-Aziz'in (975-

³⁶ el-Antaki, *Tarihî Antaki*, 132; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 2/205; el-Üseyri, *Mucezû 'l Tarihi'l İslami*, 226; el-Fıkkî, *el-Ezher ve Eseruhu Finnehdati'l el-Edebiyye el-Hadise*, 8; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 55-57; el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 92, 95; el-Ğızzî, *Divanü'l İslam*, 4/162; el-Hüseynî, *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*, 3/154.

³⁷ Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtîmiyyîn el-hulefâ'*, 1/111; Zirîklî, *el-A'lâm*, 2/148; Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo an Introduction*, 5; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 52-53; el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 92-95; el-Fıkkî, *el-Ezher ve Eseruhu Finnehdati'l el-Edebiyye el-Hadise*, 8.

³⁸ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 2/205; Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo an Introduction*, 5-6; Zirîklî, *el-A'lâm*, 2/148; el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 96; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtîmiyyîn el-hulefâ'*, 1/135; Necib, *Târîhu'l Mesâcidi's-Şehîra*, 77.

996) saltanatı sırasında, Mısır'ın başkenti hızla sanat ve öğrenimin himayesi için parlak bir merkez olarak ortaya çıkacaktı. Bununla birlikte, Kuzey Afrika'da olduğu gibi, bu dönüşüm, sanatı teşvik etmek için önceden tasarlanmış bir politikanın ürünü değil, çok daha büyük bir nüfus, Nil Vadisi'nin sunduğu zenginlik ve yüzyıllardır uygulanan geniş bir teknikler yelpazesinde eğitilmiş çok sayıda yetenekli zanaatkâr da dâhil olmak üzere, tesadüfi faktörlerin kombinasyonunun ürünüydü. Kısacası, Fâtımî kültürü gelişmek için Mısır ve çevresinde, Kuzey Afrika'ya göre daha verimli bir zemin bulmuştur.³⁹

4.2. Ezher Cami'nin İnşası

Cevher Mısır'a girdikten sonra siyasi amaçlarına ulaşmak için Fâtımîlerin mensubu bulunduğu İsmâiliye mezhebinin yayılması için çaba gösterdi. Abbasi halifesi adına okunan hutbe Fâtımî halifesi Muiz adına okunmaya başlandı. Muhaddis, müfessir ve fakihlerin toplandığı, önemli haberlerin yayıldığı ve ticaret merkezi mekânlar olarak İslam medeniyetinin merkezi durumunda olan camiler Fâtımîler tarafından propaganda merkezi olarak kullanılmaya başlandı. Özellikle Fustat'ta bulunan Camiu'l-atik ve Katai'de bulunan İbn Tolun Camisi Şiîliğin yayılması için propaganda merkezi olarak kullanıldı. Mısır'ın önde gelenlerinin Sünni olması ve Şiîlerin Mısır'da azınlık durumunda olması, Şiîler ile Sünniler arasında mevcut dini tartışmaların şiddetini artırarak devam etmesi, Cevher'in yürüttüğü çalışmaların önündeki en büyük engeldi. Ayrıca Sünni kesim Şiî propagandası için Camiu'l-atik ile İbn Tolun Cami'nin kullanılmasından rahatsızlık duymaktaydı. Cevher hem Sünni halkın tepkisini azaltmak hem de bu iki camiye alternatif olması amacıyla Mısır'daki ilk Şiî cami olan Ezher Cami'ni inşa etti. Yapımına 359 (969) senesinde cemazeyilevvel ayında başlanan cami 361 (971) yılının ramazan ayında tamamlandı ve Ezher'de ilk Cuma namazı aynı ayın son yedi gününe denk gelen Cuma günü kılındı. Mihrab ve minberin sağ tarafında bulunan birinci revakın kubbesinde besmeleden sonra, Ezher'in Allah'ın kulu ve velisi Muiz'in emriyle Cevher tarafından yaptırıldığı kaydedilen 360 (970) tarihli bir kitabe yer almaktaydı.⁴⁰ Camiu'l Kahire'de olarak adlandırılan camiye⁴¹ Fâtımîler Ezher ismini, Hz. Muhammed'in kızı ve soylarını dayandırdıkları Fâtimatü'z-Zehrâ'ya ithafen vermişlerdi. Zira her iki kelimedede Arapça'da z-h-r kökünden gelmekteydi. Ezher isminin ne kadar erken kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 400 (1010) yılına ait bir vakıf senedinde camiye atıfta bulunulduğunda Ezher ismi kullanılmıştır.⁴²

Ezher Cami, Fâtımîler tarafından yalnızca dini kaygılardan dolayı inşa edilmiş değildi. Din ile siyasetin arasını ayırmak mümkün olmadığından Ezher aynı zamanda Fâtımîlerin ideolojik amaçlarına hizmet etmesi içinde kurulmuş bir mescitti. Siyasi ve toplumsal

³⁹ Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 52-53.

⁴⁰ İbn Haldûn, *Târîhî İbn-i Haldûn*, 4/410; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 4/51-52; Sârimüddîn İbrâhîm b. Muhammed İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enam fi Tarihi'l-İslâm* (Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1999), 42; Durant, *Kıssatü'l Hadâra*, 13/270; el-Üseyri, *Mucezû't Tarihi'l İslami*, 226; İbn Tağrıberdi, *Mevridü'l-letâfe fi men veliye's-saltana ve'l-hilâf*, 1/270; Sallâbî, *ed-Devletü'l Fâtimiyye*, 69; Necib, *Tarihu'l Mesâcidi's-Şehîra*, 77; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikkâlî*, 58-60; el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 14; Hitti, *History of Arabs*, 619; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 4/492-493; Tahir Süleyman Hammuda, *Celaleddin'i Suyuti Asruhu Hayatuhu Esâruhu ve Cühuduhu* (Beyrut: el-Mektebu'l İslami, 1989), 68; Zirikî, *el-A'lâm*, 2/148; el-Ğızzî, *Divanü'l İslâm*, 4/162.

⁴¹ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 2/205.

⁴² Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 62.

nedenlerle kurulan Ezher, Cevher tarafından yönetim merkezi olarak da kullanılmaktaydı. Fâtımîler Şîî propagandasının merkezi olması yanında Ezher'in aynı zamanda ilim merkezi olması için de yoğun bir çaba gösterdiler. Cevher, Ezher Cami'nin kuruluş aşamasından itibaren Şîî mezhebinin dailiğini yapan bir öğrenci topluluğunun hazır bulunmasını sağladı. Çok geçmeden farklı ilim dallarında eğitim gören öğrenciler Ezher'de toplanmaya başladı. Öğrencilere ders veren hocalara dikkat edildiğinde, Cevher tarafından özenle seçildikleri anlaşılmaktadır. Ezher'de hocalık yapan ilk kişi iyi bir fakih ve aynı zamanda iyi bir edebiyatçı olan Kadı Ebu'l Hasan Ali b. Numan b. Muhammed idi. Yine Ezher'de ders verenler arasında müsebbih olarak bilinen tarihçi Muhammed b. Abdullah, Makrizi'nin ders aldığı ve Mısır'ın haritasını ilk olarak çizen tarihçi el-Kınai ve dönemin önde gelen âlimlerinden olup öğrencilere matematik dersi veren Hasan b. Hatir el-Farisi'de vardı. Ezher'in ilk döneminde görev yapan hocalar sadece dini ilimlerle yetinmemiş, öğrencilere akli ilimlerle ilgili dersler de vermiştir.⁴³ İnşasından kısa süre sonra el-Aziz Billah tarafından 378 (988) yılında Şîî fikhının öğretilmesi için medreseye dönüştürülecek olan cami günümüzde dünyanın en eski üniversiteleri arasında yer almaktadır. Ayrıca el-Aziz, sayıları otuz beş olan fakihlerin maaşlarını sabitleyerek onlara Ezher'in yanında ev tahsis ederek cuma namazından sonra toplanıp ikindiye kadar ders yapmalarını istedi. el-Aziz'in teklifi üzerine İbn Killis tarafından İsmâîli fikhını içeren *er-Risâletü'l-veziriyye* adında muhtasar bir fıkıh eseri kaleme alınarak ramazan aylarında halkın katıldığı ilim halkalarında ders kitabı olarak okutulmaya başladı.⁴⁴

Cevher, Ezher'in inşası ve dekorasyonunda pişmiş tuğla, taş ve oymalı sıva gibi malzemeleri işlemeye Mağriblilerden daha yetenekli olan Mısırlıları görevlendirdi. Ezher, bir meydanın etrafında üç büyük eyvandan oluşmaktaydı. Doğuda bulunan ve beş revaktan oluşan eyvan aynı zamanda namazgâha ev sahipliği yapmaktaydı. Eyvanın ortasında ana kapı yer alırken kapının üzerinde minare yükselmekteydi. Kible ve batı tarafında bulunan iki kapıya ek olarak bu kapı bulunmaktaydı. Duvarın en üst kısmında yer alan pencerelerde kireçten yapılmış hava akımını sağlayan boşluklar ve pencerelerin ortasında Kûfi hatla yazılmış ayetler bulunmaktaydı. Caminin içi oyma sıva ile yapılmış ve ayetlerle ana hatları çizilmiş ayrıntılı bir bitkisel desenle süslenmişti. Ayrıca aydınlatmasına büyük önem verilen camide yirmi yedi tane kandil bulunmaktaydı.⁴⁵

4.3. Fâtımî Parasının Basılması

Abbasiler döneminde Mısır, Şam ve Cezire bölgesinde yaygın olarak kullanılan para birimi Abbasilerin bastırmış olduğu ed-Dinaru'r-Razi ve ed-Dinarü'l-Ebyaz idi. Cevher, Mısır'a girer girmez çağdaş Mısır paralarından tamamen farklı, saf altından ed-Dinari'l Muiz'i bastırdı. Cevher Mısır'a girdiğinde ed-Dinarü'l-Ebyaz on dirhem, ed-Dinaru'r-Razi on beş

⁴³ el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 16, 24; Necib, *Târîhu'l Mesâcidi 'ş-Şehîra*, 78; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sikillî*, 63.

⁴⁴ Ali Hüsnî el-Harbutli, *el-Azizu Billahi'l Fatimi* (Kahire: Dâru'l Kâtibi'l Arabi, ts.), 41; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*, 7/30; Hıdır Ahmed Atâullah, *Hayâtü'l-fikriyye fi Mısır fi asri'l-Fâtimî* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 198; Hitti, *History of Arabs*, 619; Necib, *Târîhu'l Mesâcidi 'ş-Şehîra*, 79; el-Behî, *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*, 16.

⁴⁵ Necib, *Târîhu'l Mesâcidi 'ş-Şehîra*, 78; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 62.

dirheme karşılık gelmekteydi. ed-Dinari'l Muiz'in değeri ise yirmi beş dirheme tekabül etmekteydi. Cevher diğer dinarlara nazaran değeri daha düşük olan ed-Dinarü'l-Ebyaz'ın kullanımını yasakladı fakat Mısırlıların itirazı üzerine değerini altı dirhem olarak belirleyip tekrar kullanımına izin verdi. ed-Dinarü'l-Ebyaz'ın değerinin altı dirhem olarak belirlenmesi pek çok kişinin iflasına neden olunca Cevher, ed-Dinarü'l-Ebyaz'ın değerini sekiz dirheme yükseltti. Başlangıçta Cevher'in bastırıldığı yeni madeni paralar dolaşıma girmek yerine kısa süre içinde piyasadan kayboldu. Çünkü önceki enflasyon yıllarında basılan değeri düşürülmüş madeni paralara kıyasla ed-Dinari'l Muiz halk tarafından para birimi olarak kullanılmayacak kadar değerli bulundu. Sonrasında Selahhaddin Eyyubi, Abbasi halifesi el-Mustazi b. Emrillah ile Nureddin Zengi'in adının yazılı olduğu paralar bastırana kadar bu para birimi Mısır'da kullanımda kaldı.⁴⁶

Fatimi dinarı için standart tür olan üç eş merkezli dairenin ön yüzünde;

Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed Allah'ın elçisidir.

Allah, onu, müşriklerin muhalefeti ne olursa olsun, bütün dinlere üstün kılmak için doğru yol ve hak dinle göndermiştir. (Tövbe 9/33)

Ali, emanetlerin en hayırlısı ve elçilerin en hayırlısının veziridir.

Arka yüzünde ise;

Allah'ın adıyla bu dinar Mısır'da üç yüz elli sekiz yılında basıldı.

El-Muiz Lidinillah, inananların komutanı

İmamet ebedi Allah'ın birliğine inanmayı gerektirir. İfadeleri yazılıydı.⁴⁷

4.4. Karmatilerle Mücadele

Cevher Mısır'da kontrolü sağladıktan sonra daha önce İhşidilere bağlı olan ve başında İhşidiler tarafından atanmış bir vali bulunan Suriye'yi ele geçirmek için Cafer b. Felâh komutasında büyük bir ordu sevk etti. Cevher'in Suriye'ye asker sevk etmesinin çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle Mısır'ın alınmasından sonra Fatimilerden kaçanlar Suriye sığınmıştı ve tekrar Mısır'a saldırma ihtimalleri vardı. Ayrıca Karmatilerin de Suriye toprakları üzerinde emelleri bulunmakta ve bu durum Mısır'ın güvenliğini tehlikeye sokmaktaydı. Cafer b. Felâh komutasında 359 (969) yılında Suriye'ye doğru yola çıkan Fatimi ordusu Remle'yi ardından Taberiyye'yi zorlanmadan ele geçirip Dımaşk'a ulaşarak şehrin dışında karargâh kurdu. Şehri savunamayacağını anlayan Dımaşklılar kurban bayramının ilk günü 10 Zilhicce 359 (14Ekim 970)'da şehri Fatimilere teslim etmek zorunda kaldılar. Fakat bölgedeki Fatimi varlığını kendileri açısından tehlikeli gören Abbasiler, Karmatiler, Büveyhiler ve Hamdâniler ortak düşmanlarına karşı bir araya gelerek bir ordu oluşturdular.⁴⁸

⁴⁶ Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 52; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtümiyye fî Mısır*, 77. 81; Ali Muhammed Sallâbî, *el-Eyyûbiyyân* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 266; Hasan, *Tarihü Cevher es-Sikkâli*, 60.

⁴⁷ Makrîzî, *İttî 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtümiyyîn el-hulefâ'*, 1/115-116; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 52.

⁴⁸ Makrîzî, *İttî 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtümiyyîn el-hulefâ'*, 1/120; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 4/492-493; İbn Haldûn, *Târihü İbn-i Haldûn*, 4/410; Çelik, *Fâtümiler Devleti Tarihi (909-1171)*, 186-191.

Müttefiklerinden aldıkları yardımla Dımaşk'a saldıran Karmatiler yapılan savaşta Fatimi kuvvetlerini bozguna uğratarak Cafer b. Felah'ı öldürdüler ve Dımaşk'ı ele geçirdiler. Bu gelişme üzerine Cevher, Sina Çölü'nü aşarak Karmatiler üzerine gitmek yerine Mısır'da kalarak savunma savaşı yapmaya karar verdi ve daha önce Kahire'nin doğu kısmına açtığı hendeğin gerisinde savunma hattı oluşturdu. Karmati kuvvetleri Aşağı Nil Vadisi'ni ele geçirdikten sonra 361 yılının Safer ayında (Aralık 971) Kahire önlerine ulaştı. Şiddetli saldırılara rağmen şehre girmeyi başaramayan Karmatilerin üzerine ani bir saldırı gerçekleştiren Cevher, Karmatilere ağır kayıplar verdirerek geri çekilmeye mecbur etti. Ardından Mısır'ın yukarı ve aşağı kısımlarına sevk ettiği kuvvetlerle Karmatilerin gelmesiyle patlak veren isyanları bastırarak Mısır'da tekrar asayiş sağladı.⁴⁹

5. Muiz'in Mısır'a Gelişi

Cevher, Kahire'nin inşasını tamamladıktan ve Karmati saldırısını püskürttüktan sonra Mısır'a gelişinden yaklaşık dört yıl sonra Muiz'e haber gönderip Mısır'a davet etti. Topraklarını genişletme niyetinde olan halife 361 (972) yılında Tunus'tan Fâtımilerin yeni merkez olacak Mısır'a doğru büyük bir kabileyle yola çıktı. Kafilde Muiz'in çocuklarının yanı sıra amcaları, teyzeleri, devletin ileri gelenleri ve hizmetçiler de vardı. Muiz'in iki bin beş yüz kilometrelik yolculuğunda yanına aldıkları arasında Kahire'deki sarayında özel bir hanedan türbesine gömülecek olan atalarının kalıntıları da vardı. Bu arada Trablusgarb'tan yola çıkan donanma da kıyı boyunca kabileye eşlik etmekteydi. Kafile 24 Şaban 362 (973)'de İskenderiye'ye ulaştı ve Muiz, Gize'ye geçerek burada Mısır'ın önde gelenlerini kabul etti. Yola devam eden halife ve yanındakiler 7 Ramazan 362 Salı günü 1500 deveden oluşan kabileyle Fustat'a vardılar. Şehir Muiz'in gelişi sebebiyle baştan aşağı süslenmişti. Fakat halife Fustat'a uğramadan doğrudan Kahire'de kendisi için inşa edilmiş saraya yöneldi ve saraya ulaştığında secdeye kapanıp ardından iki rekât namaz kıldı.⁵⁰

Ertesi gün halife, Cevher'in kendisi için yaptırmış olduğu altın tahta oturarak sarayında Mısır'ın âlimleri ve ileri gelenlerini kabul etmeye başladı. Cevher, Ramazan ayının on beşinde Muiz'i kutlamaya gelen insanların önünde halifeye aralarında kılıçlar, atlar, develer, katırlar, altından ve gümüşten tabaklar, bardaklar, kâseler bulunan hediyeler sundu. Ardından Ebu Cafer Müslim, Muiz'e Dimyat, Tinnis ve Tuna'dan getirilmiş değerli eşyalar, atlar ve katırlardan oluşan hediyelerini sundu. Muiz bundan sonra Mısır'ın dört bir yanındaki yöneticilere “*Resulullah'dan sonra insanların en hayırlısı Ali b. Ebu Talib'tir*” ifadesinin yer

⁴⁹ Ebû Ya'lâ er-Reîstülec el-Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dımaşk* (Şam: Dâr Hassen, 1983), 1/360; Çelik, *Fâtımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, 191-195; Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, 17.

⁵⁰ İbn Tağrıberdî, *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâf*, 1/270; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ'*, 1/134-135; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fî't-târîh*, 7/304-305; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/148; Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 127; Bloom, *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*, 1; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l Arabî, 1993), 8/247; Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır*, 87-88.

aldığı mektuplar gönderdi ve Cevher tarafından hapse atılmış olan İhşidi ve Kafurilerden oluşan yaklaşık bin mahkûmun serbest bırakılmasını emretti.⁵¹

Muiz, gelene kadar Cevher yaklaşık dört yıl boyunca Mısır'ı onun adına mutlak hâkim olarak yönetti. Halife Mısır'a geldikten sonra oğlu el-Aziz'in hilafeti döneminde vezirliğe yükseltilecek olan Yakub b. Killis'i devletin gelir ve harcamalarıyla ilgilenmesi için mali işlerin başına getirdi. Cevher 364 (975) yılı Muharrem ayında görevden alınana kadar halifenin en büyük yardımcısı olarak görevine devam etti. Bu tarihte halife tarafından görevden alınan Cevher, tekrar ordu komutanlığına getirildi ve 381 (992) yılı Zilkadde ayında insanların sevgisini kazanmış ve ardında övgü dolu şiirler bırakmış olarak vefat edene kadar Fâtımîlere sadakatle hizmet etmeyi sürdürdü.⁵²

Sonuç

İfrıkiyye'de kurulmuş olan Fâtımîler, Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini ileri sürüp Mesihsel doktrin çerçevesinde, İslam toplumunun meşru yöneticileri olduklarını, refah, barış ve doğruluk çağını getireceklerini iddia ederek bütün İslam âlemine hâkim olmayı hedeflediler. Bu doğrultuda ilk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî'den itibaren yayılcı bir politika benimseyip, hâkimiyetlerini batıda Atlantik Okyanusu ve İber Yarımadası'na, doğuda Mısır, Suriye, Arabistan ve Bağdat'a doğru genişletmeye çalıştılar. Fâtımî komutanı Cevher es-Sıkkî'nin 969 yılında Mısır'ı ele geçirmesi daha büyük bir amaç olan Müslüman dünyasına hâkim olmalarının ilk adımı olarak görüldü. Fakat Sünnilerin çoğunluğu oluşturduğu coğrafyada Abbasiler ve kendileri gibi Şîî olan Karmatilerle mücadeleleri egemenlik alanlarının Mısır ve Suriye ile sınırlı kalmasına neden oldu.

Fâtımîler Mısır'a gelişlerinin ardından uyguladıkları ekonomik politika ile Mısır ekonomisini tekrar canlandırdılar. Vergi sistemini yeniden düzenleyip titizlikle uygulayarak Mısır halkının güvenini kazandılar ve vergi gelirlerini arttırdılar. Abbasilerin içinde bulunduğu siyasi buhrandan da istifade edip, Hint deniz yolu ticaretini Mısır üzerinden Mağrib ile birleştirerek bölge ticaretine hâkim oldular. Mısır'ın sunduğu maddi zenginlik ve yüzyılların getirdiği birikim sayesinde Fâtımî kültürü hızla gelişti ve Kahire kısa sürede parlak bir eğitim ve sanat merkezi haline geldi.

Cevher, Mısır'ı ele geçirmesinin ardından Şîîliğin yayılması için çaba gösterdi. Mısır'a girişinin ardından ilk olarak önde gelen Sünni âlimlerden bir grubu mahkûm olarak Kuzey Afrika'ya Muiz'in yanına göndererek Sünni Mısır halkının Şîîliğe meylini sağlamaya çalıştı. Ardından Mısır'da inşa edilen ilk Şîî Cami olan Ezher'i inşa ederek Şîî propagandası yapmaya ve devlet kademelerine Şîî mezhebinden olanları getirmeye başladı. Fakat bütün çabalara rağmen Şîîliğin yayılması, Mısır'ın önde gelenlerinin ve halkın çoğunluğunun Sünni olması, Sünni camilerinde yapılan Şîî propagandasının sebep olduğu tepkiye bağlı olarak arzu

⁵¹ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ'*, 1/135-136; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 4/162; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, 208; Hasan, *Tarihû Cevher es-Sıkkî*, 62.

⁵² Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 2/270 3/394; Makrîzî, *İtti 'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ'*, 1/78, 84, 242; İbn Haldûn, *Târîhi İbn-i Haldûn*, 4/67; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/334, 451; Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, 135-136, 151; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, 1/376; Cemalüddin eş-Şeyyal, *Dirasetun fi't-Tarihi'l İslami* (Bursaid: Mektebetü's-Sekafeti'd Diniye, 2000), 49.

edilen düzeyde gerçekleşmedi. Şiîliğin yayılması mevki elde etmek ve makamlarını korumak isteyenlerle sınırlı kalırken devlet görevlerine Şiîlerin atanmasına bağlı olarak yönetim Şiîleşti.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmet. "İhşîdiler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsidiler>
- Anan, Muhammed Abdullah. *Devletü'l İslami fi'l Endülüs*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l Hanci, 1997.
- Antaki, Yahya b. Said b. Yahya el-. *Tarihî Antaki*. Lübnan: Cürus Bars, 1990.
- Atâullah, Hıdır Ahmed. *Hayâtü'l-fikriyye fi Mısr fi asri'l-Fâtîmî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1. Basım, ts.
- Behî, Muhammed el-. *el-Ezher: Târîhuh ve Tetavvürüh*. Kahire: Vizârâtü'l Evkaf, 1964.
- Behrens-Abouseif, Doris. *Islamic Architecture in Cairo an Introduction*. Kahire: The American University in Cairo Press, 3. Basım, 1998.
- Bloom, Jonathon M. *Arts of City Victorious Islamic Art and Architecture in Fatimid Nort Africa and Egypt*. Londra: Yale University Pres, 2007.
- Brett, Michael. *Fâtîmî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*. çev. Fatih Yücel. İstanbul: Kronik, 1. Basım, 2021.
- Çelik, Aydın. *Fâtîmîler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara: TTK, 2018.
- Durant, Will. *Kıssatü'l Hadâra*. çev. Zeki Necib Mahmud. 42 Cilt. Beyrut: Daru'l Cil, 1988.
- Fıkkî, Muhammed Kâmil el-. *el-Ezher ve Eseruhu Finnehdati'l el-Edebiyye el-Hadise*. Kahire: el-Matbaatü'l Muniyriyye bi'l Ezherî Şerif, ts.
- Ğızzî, Şemsüddin Ebu'l Meali Muhammed b. Abdurrahman el-. *Divanü'l İslam*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiye, 1. Basım, 1990.
- Hammuda, Tahir Süleyman. *Celeleddin'i Suyuti Asruhu Hayatuhu Esâruhu ve Cühuduhu*. Beyrut: el-Mektebu'l İslami, 1989.
- Harbutli, Ali Hüsnî el-. *el-Azîzu Billahi'l Fatîmî*. Kahire: Dâru'l Kâtibi'l Arabî, ts.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Tarihû Cevher es-Sikillî*. Kahire: Mektebetü'l en-Nahdati'l Mısıriyye, 2. Baskı, 1963.
- Hitti, Philip Khuri. *History of Arabs*. Londra: Macmillan Education, 10. Basım, 1970.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Hüseynî, Ebü'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Murâdî el-. *Silkü'd-dürer fi a'yânî'l-karnî's-sânî aşer*. 4 Cilt. Dâru'l Beşerü'l İslamiyye, 3. Basım, 1988.
- İbn Dokmak, Sârimüddîn İbrâhîm b. Muhammed. *Nüzhetü'l-enam fi Tarihi'l-İslam*. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1. Basım, 1999.
- İbn Haldûn. *Târîhî İbn-i Haldûn*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikir, 2. Basım, 1988.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1900.
- İbn Tagrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmu'z-Zâhire*. 16 Cilt. Kahire: Daru'l Kutub, ts.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *Mevridü'l-letâfe fi men veliye's-saltana ve'l-hilâf*. 2 Cilt. Kahire: Daru'l Kutubi'l Mısıriyye, ts.
- İbnü'l Esir, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1. Basım, 1997.

- İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ er-Reîsülecel Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dîmaşkî et-Temîmî. *Târîhu Dîmaşk*. Şam: Dâr Hassen, 1. Basım, 1983.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs et-Tücîbî. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-kudât*. Beyrut, 1908.
- Lane-Poole, Stanley. *A History of Egypt in The Middle Age*. Londra: Methuen, 1901.
- Lev, Yaacov. *State and Society in Fatimid Egypt*. Leiden: E. J. Brill, 1991.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârül Kütübil İlmiyye, 1418.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *el-Mukaffâ'l-kebîr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslami, 2. Basım, 2006.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ'*. 3 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l alâ li's-Şuûni'l İslamiyye, 1996.
- Mısrî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Necib, Muhammed Salim. *Târîhu'l Mesâcidi's-Şehîra*, ts.
- O'Leary, De Lacy. *A Short History of The Fatimid Khalifate*. New York: E. P. Dutton, 1923.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *ed-Devletü'l Fâtımiyye*. Kahire: Müessesetu İkra, 1. Basım, 2006.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *el-Eyyûbiyyûn*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1. Basım, ts.
- Seyyid, Eymen Fuad. *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısr*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısrıyyeti'l Lübniyye, 1. Basım, 1992.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hüsnu'l-muhâdara*. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1967.
- Şeker, Mehmet. "Fâtımîlerde ve Memlûklerde Dört Mezhep Başkadılarının Tayini" 82 (2017), 163-170. <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/>
- Şeşen, Ramazan. "Cevher es-Sikillî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevher-es-sikilli>
- Şeyyal, Cemalüddin eş-. *Dirasetun fi't-Tarihi'l İslami*. Bursaid: Mektebetü's-Sekafeti'd Diniye, 1. Basım, 2000.
- Üseyri, Ahmed Mâmur el-. *Mucezü't Tarihi'l İslami*. Riyad: Mektebetü el-Melik Fehd el-Vataniyye, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. 25 Cilt. Müessesetu'r-Risale, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, 1993.
- Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.